

Kommunikativ kompetensiyaning mohiyati va tarkibiy qismlarining nazariy tadqiqi

Rustamova Shoxista Sharifovna
rustamova-87@internet.ru
Katta o'qituvchisi
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya. *Kommunikativ kompetensiya atamasining tub mazmuni va mohiyati, uning funksional maqsadi u yoki bu obyektiv faoliyatni tashkil qilish va ta'minlashda ko'rinadi. Kompetentli (layoqatli) mutaxassisni shakllantirish jarayoni asosiy kompetensiyalar to'plamini yaratishni o'z ichiga oladi. Shu bois, bu tushunchaning izchil o'rganib chiqilishi ushbu mavzu doirasida qilinadigan tadqiqotlar va ularning amaliyotda qo'llanilishida turli muammoli vaziyatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, dars jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini darsning ma'lum bir yo'nalishiga yo'naltirishida, ya'ni ularning e'tiborini qiziqarli hodisa va jarayonlarga qaratishida kommunikativ kompetensiyaning o'rni juda katta.*

Kalit so'zlar: *kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ kompetensiya turlari, ijtimoiy-siyosiy, axborot, kommunikativ, ijtimoiy-madaniy va butun hayot davomidagi ta'limga tayyorlik, kommunikativlik.*

Теоретическое изучение концепции и компонентов коммуникативной компетенции

Рустамова Шохиста Шарифовна,
rustamova-87@internet.ru
Старший преподаватель
Самаркандский государственный институт иностранных языков

Аннотация. *Основное значение и сущность термина коммуникативная компетентность, ее функциональное назначение видят в организации и обеспечении той или иной предметной деятельности. Процесс формирования компетентного специалиста предполагает создание набора базовых компетенций. Поэтому последовательное изучение данной концепции служит предотвращению различных проблемных ситуаций в исследованиях и их применении на практике. Кроме того, роль коммуникативной компетентности очень важна в ходе урока, когда учитель направляет мысли учащихся в определенное русло урока, то есть обращает их внимание на интересные события и процессы.*

Ключевые слова: *компетентность, коммуникативная компетентность, виды коммуникативной компетентности, общественно-политическая, информационная, коммуникативная, социокультурная и готовность к обучению на протяжении всей жизни, коммуникативность.*

Theoretical study on the notion of communicative competence and its components

Rustamova Shokhista Sharifovna,
rustamova-87@internet.ru
Senior teacher
Samarkand state institute of foreign languages

Annotation. *The basic meaning and essence of the term communicative competence, its functional purpose is seen in the organization and provision of one or another objective activity. The*

process of forming a competent specialist involves the creation of a set of basic competencies. Therefore, the consistent study of this concept serves to prevent various problematic situations in research and their application in practice. In addition, the role of communicative competence is very important in the course of the lesson when the teacher directs the students' thoughts to a certain direction of the lesson, that is, draws their attention to interesting events and processes.

Key words: *competence, communicative competence, types of communicative competence, socio-political, informational, communicative, socio-cultural and lifelong learning readiness, communicativeness.*

Chet tili o'qitishning zamonaviy yondashuvida o'quv yurtlari bitiruvchilarining zamonaviy axborot jamiyatining mehnat bozori sharoitiga moslashish va o'zini anglashga tayyorligini ta'minlaydigan besh asosiy kompetensiyani ya'ni ijtimoiy-siyosiy, axborot, kommunikativ, ijtimoiy-madaniy va butun hayot davomidagi ta'limga tayyorlik kompetensiyalarini belgilab bergan. Unga ko'ra, kommunikativ kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlari mavjud (Hatmacher, 1996):

1. Ijtimoiy-siyosiy kompetensiya.
2. Axborot kompetensiyasi.
3. Kommunikativ kompetensiya.
4. Ijtimoiy-madaniy kompetensiya.
5. Butun hayoti davomidagi ta'limga tayyorlik kompetensiyasi.

Shunga ko'ra, kompetentli (layoqatli) mutaxassisni shakllantirish jarayoni asosiy kompetensiyalar to'plamini yaratishni o'z ichiga oladi. Yuqorida keltirilgan manbalardan ko'rinib turibdiki, zamonaviy mutaxassisning o'ziga xos xususiyati uning kommunikativ kompetensiyasidir. A.K. Markova kasbiy kompetensiya – bu faoliyat, aloqa yetarlicha yuqori darajadagi mahorat bilan amalga oshiriladigan faoliyatdir (Markova, 1990), deb yozgan. Ta'kidlanishicha, o'zgargan sharoitlar tashkiliy jarayonlarda o'zgarishlarni talab qiladi va tashkilot a'zolari va ular bilan tashqi guruhlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga yangi talablar qo'yadi (Hershgen, 2000). Inglizcha “communicate” fe'lining talqini quyidagicha:

“Nutq yoki yozuv orqali yetkazish”, aloqa maqsadi “yetarli ma'lumotlarning muvaffaqiyatli uzatilishini ta'minlash” deb ta'riflanadi. “Kommunikativ” sifati “qobiliyatli, muloqotga moyil, aloqalarni osongina o'rnatish” degan ma'noni anglatadi (Slovar inostrannix yazikov, 1990).

Psixologiyada kommunikativ kompetensiya shaxsiy orientatsiya shartlaridan biri sifatida qaraladi. Kommunikativ kompetensiya samarali muloqotni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va ko'nikmalar to'plamini o'z ichiga oladi (Krilov, 1999).

L.G. Antropova, L.V. Smirnova kabi tadqiqotchilar kommunikativ kompetensiyani shaxsning integral ko'rinishi sifatida tavsiflaydi (Antropova, 1999).

E.V. Rudenskiy kommunikativ kompetensiyani shaxsning texnologik tavsifga asoslangan muloqotda sub'yektivligining namoyon bo'lishi deb biladi. Muallifning fikriga ko'ra, kommunikativ kompetensiya - bu aloqa normalari va qoidalarini bilish, qo'llash texnologiyasidan xabardorlikdir. Kommunikativ kompetensiya muloqot qilish kerak bo'lgan muloqot vaziyati qanday kechishi istiqboli bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik tashxis qo'ya olish qobiliyatidan iborat; muloqot vaziyatining o'ziga xosligiga asoslanib, aloqa jarayonini dasturlash; muloqot vaziyati muhitiga “ko'nikish”; muloqot vaziyatida aloqa jarayonlarini ijtimoiy-psixologik boshqarishni amalga oshirishdir. Bundan tashqari, kommunikativ-kompetent xatti-harakatlar aloqa aktining samaradorligini baholashga asoslanadi, maqsad nuqtai nazaridan oqilona bo'ladi. Shunday qilib, kommunikativ kompetensiyaning eng muhim xususiyatlariga vaziyatning o'ziga xosligi, maqsadga yo'naltirilganligi va xulq-atvorning maqsadga muvofiqligi kiradi (Rudenskiy, 1997).

Kommunikativ kompetensiyani egallashning asosiy manbalari sifatida quyidagilar ajralib turadi:

1. Xalq madaniyatining sotsionormativ tajribasi;

2. Xalq madaniyati tomonidan ishlatiladigan aloqa tillarini bilish;
3. Shaxslararo tajriba;
4. San'atni idrok etish tajribasi (Rudenskiy, 1997).

Kommunikativ kompetensiyani pedagogik kategoriya sifatida tahlil qilish uchun biz hodisaning mohiyati, uning maqsadi, mazmuni, namoyon bo'lish shakllari, samaradorlik mezonlari kabi asosiy tarkibiy bloklar-pozitsiyalardan foydalanamiz (Lihachov, 1999).

Pedagogikaning o'ziga xos toifasi sifatida kommunikativ kompetensiya mohiyatining namoyon bo'lishi, bu munosabatlar harakatining, ma'lum bir tarzda tayyorlangan odamlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatning ob'yektiv aloqa jarayoni doirasida jamlangan ifodasi va aksidir. Kommunikativ kompetensiyani pedagogik hodisa sifatida belgilash, maxsus ta'lim asosida shaxsning ijtimoiy va kasbiy hayotga integratsiyasini ta'minlaydigan odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ob'yektiv vazifasini samarali bajarish uchun kamayadi. Kommunikativ kompetensiya aloqa, faoliyat shakllarida (professional va kommunikativ) va ular tomonidan yaratilgan munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, chet tillarini o'rgatishda kompetensiya ma'lum til standartlariga rioya qilish, amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish va til faoliyatini amalga oshirish qobiliyatidir. "Kompetensiya" tushunchasiga kelsak, dastlab "talabalar kompetensiyalari" bilimlarni avtomatlashtirish natijasida shakllangan oddiy amaliy ko'nikmalar sifatida qaralgan bo'lsa, keyinchalik kompetensiyalar o'quv dasturining birliklariga aylandi (Omarova, 2017).

Shunday qilib, kommunikativ kompetensiya – bu baholanadigan kategoriya, u o'quvchi shaxsini ijtimoiy munosabatlar tizimidagi kommunikativ faoliyat sub'yekti sifatida tavsiflaydi. Berilgan ta'riflar va vakolatlarining xususiyatlarini tahlil qilish kommunikativ kompetensiyani aloqa samaradorligining xarakterli sifat ko'rsatkichi sifatida aniqlashga imkon beradi.

O'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi – bu kommunikativ faoliyatga qo'shilish darajasi bilan tavsiflanadigan va ushbu faoliyat sifatini belgilaydigan shaxsning murakkab xususiyatidir. Kommunikativ kompetensiya, murakkabligi tufayli, uchta analitik jihatdan ajralib turuvchi, ammo, umumiy jihatdan bir-biriga o'xshash tarkibiy qismlardan tashkil topgan tuzilma sifatida ifodalanishiga ko'ra, ularni pastki tuzilmalar deb atash mumkin. Komponentlarning har biri kommunikativ va vakolatli xatti-harakatlarni amalga oshirishda ham, rivojlantirishda ham, asosiy rol o'ynaydigan bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlar tizimini o'z ichiga oladi.

Ta'kidlanishicha, bir tomondan, kommunikativ kompetensiya muayyan vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Boshqa tomondan, kommunikativ kompetensiya o'quvchining shaxsiyati bilan bog'liq va shuning uchun "vaziyatga tayanganlik" xususiyatiga ega. Agar biz kommunikativ kompetensiyani ma'lum majmua ko'rinishida tahlil qilgan taqdirda, doimiylik va vaziyatga bog'langanlik o'rtasidagi qarama-qarshilikni hal qilish mumkin: muayyan qobiliyatlardan foydalanish (umumiy, vaziyatga bog'liq bo'lmagan shaxsiy xususiyatlar) va muayyan vaziyatlarga nisbatan olingan (o'zlashtiriladigan) kommunikativ tayyorgarlikni (bilim, ko'nikma) amalga oshirish. Kasbiy va ta'lim kompetensiyasining yuqoridagi ta'riflaridan, har qanday kompetensiyani faqat nisbatan, ya'ni tashqi muhit tomonidan insonga qo'yiladigan talablarga va insonning potensialiga qarab aniqlash mumkin ekanligi kelib chiqadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, kommunikativ kompetensiya har doim vaziyatga va shaxsga bog'liq tushuncha ekani haqida xulosa qilishimiz mumkin.

Kommunikativ kompetensiyaga bag'ishlangan adabiy manbalarni batafsil tahlil qilib, biz aloqa nuqtai nazaridan "kompetensiya" korrelyatsion tushunchasini nazariy ko'rib chiqishga murojaat qilish zarurligiga ishonch hosil qildik. "Til kompetensiyasi" atamasi N. Xomskiy tomonidan generativ grammatika muammolarini o'rganishda ishlatilgan. Xomskiygacha ushbu tushuncha ta'riflari allaqachon V. fon Gumbolt va boshqa tilshunoslarning asarlarida uchragan. Til kompetensiyasi asosida, N. Xomskiyga ko'ra, asosiy tug'ma lingvistik toifalar (universallar) va bolaning "grammatikani o'zi qurish" qobiliyati-til muhitida qabul qilingan jummalarni tavsiflash

qoidalari yotadi. Ushbu qoidaga asoslanib, N. Xomskiy o‘zining keyingi mulohazalarida kompetent (layoqatli) ma’ruzachi/tinglovchi quyidagilarni bilishi shart deb hisoblagan (Chomskiy, 1997):

1. Ushbu tilning grammatik modellari bo‘yicha tuzilgan cheksiz sonli jumalarni shakllantirish/tushunish;
2. Bayonot haqida hukm chiqarish, ya’ni, ikki iboraning ma’nosidagi o‘xshashlik/farqni ko‘rish.

Til kompetensiyasining mazmuni-bu toifalar va birliklarni, tilni va ularning vazifalarini o‘zlashtirish, tilning ishlash qonuniyatlari va qoidalarini tushunishni o‘zida mujassam qiladi. Motivatsion-qiyamat komponenti qobiliyat, yo‘nalish, xushmuomalalik, muloqotga bo‘lgan ehtiyoj, kommunikativ moyillik, o‘z-o‘zini hurmat qilish, hamdardlik, aks ettirish, xushmuomalalik va boshqalar kabi shaxsiy fazilatlar to‘plami bilan belgilanadi.

Kasbiy va ta’lim kompetensiyasining yuqoridagi ta’riflaridan kelib chiqadiki, har qanday kompetensiyani faqat nisbatan, ya’ni tashqi muhit tomonidan insonga qo‘yiladigan talablarga va insonning potensialiga qarab aniqlash mumkin. Xuddi shunday, kommunikativ kompetensiya shaxsni o‘z ichiga olgan jamiyat talablari va ularning shaxsiy ehtiyojlari o‘rtasidagi murosaga bog‘liq. Bu shuni anglatadiki, kommunikativ kompetensiya har doim vaziyatga va shaxsga bog‘liq tushunchadir.

Til kompetensiyasi-bu shaxsning lingvistik bilimlarining potentsiali, jumalarni tuzish va tahlil qilish, aloqa maqsadida til tizimidan foydalanishga imkon beradigan til birliklarini tahlil qilish va tasnif qilish qoidalari to‘plami. Til kompetensiyasining mazmuni toifalar va birliklarni, tilni va ularning vazifalarini o‘zlashtirish, til faoliyatining qonuniyatlari va qoidalarini tushunishdir (V.A. Zvegintsev, I.A. Zimnyaya, N. Xomskiy, L.V. Shcherba, L.A. Yakobovits va boshqalar). Yuqoridagi mulohazalarga asoslanib E.D. Bojovich lingvistik kompetensiyani aloqa va faoliyat jarayonida to‘plangan nutq tajribasi ma’lumotlari; maxsus tashkil etilgan ta’lim jarayonida o‘rganilgan til haqidagi bilimlardan iborat ikkita asosiy komponentni o‘z ichiga olgan psixologik tizim sifatida ta’riflaydi (Bojovich, 1978).

“Kommunikativ kompetensiya” atamasi odatda til tizimini amalda ko‘rsatish, cheklangan miqdordagi til vositalaridan foydalanish, ularning ishlash qonuniyatlari, hissiyotlarni eng oddiy ifodalashdan intellektual ma’lumotlarning qiyinchiliklarini yetkazishgacha bo‘lgan bayonotlarni yaratish uchun ishlatiladi (Balayev, 1996).

Kommunikativ kompetensiya boshqa kishilar bilan kerakli aloqalarni o‘rnatish va saqlash qobiliyati sifatida qaraladi. Kommunikativ kompetensiya kommunikativ jarayonning samarali o‘tishini ta’minlaydigan ma’lum bilim va ko‘nikmalar to‘plamini o‘z ichiga oladi (Kabardov, 1996).

Kommunikativ harakatlar nazariyasining asosiy tushunchalaridan biri bu kommunikativ kompetensiyadir. Nutq aloqasi nazariyasida, kommunikativ kompetensiya-bu ma’ruzachining kommunikativ strategiyalarining ishchi to‘plami, ya’ni kommunikativ maqsadga erishishga qaratilgan yoki kommunikativ xususiyatga ega bo‘lgan kommunikativ harakat davomida oldindan rejalashtirilgan va amalga oshiriladigan nazariy harakatlar to‘plamidir. E.V. Klyuev kommunikativ maqsadni kommunikativ harakat yo‘naltirilgan strategik natija sifatida belgilaydi va natijani og‘zaki darajada ham, jismoniy harakatlar darajasida ham ifodalash mumkin. Kommunikativ istiqbol kommunikativ harakat paytida ekstralingvistik voqelikda natijalarga erishish uchun sharoit yaratish imkoniyati sifatida qaraladi (Klyuev, 1998).

O‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish mezonlarini aniqlash kommunikativ kompetensiyaning mazmuni bilan bog‘liq: mezonlarni tanlash o‘rganilayotgan tizimning barcha tarkibiy qismlari o‘rtasida aloqalarni o‘rnatishga imkon beradi. Mezonlar bir qator sifat ko‘rsatkichlari orqali aniqlanadi, ularning namoyon bo‘lishiga ko‘ra, ma’lum mezonning qay darajada shakllanganligini baholashi mumkin, mezonlar vaqt o‘tishi bilan o‘lchanadigan sifat dinamikasini aks ettiradi. Shunday qilib, ushbu mezonlar o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi (intellektual bilim, faoliyat (ko‘nikma), shaxsiy yo‘nalish va qobiliyat)ni shakllantirishning asosiy tamoyillarini to‘liq aks ettiradi.

Shunday qilib, kommunikativ kompetensiya nutqiy muloqotga qo‘shilish darajasi bilan tavsiflangan va ushbu faoliyatning sifatini belgilaydigan, tarkibiy jihatdan kognitiv, operatsion - faoliyat va motivatsion-qiymat tarkibiy qismlarining birligida ifodalangan shaxsning murakkab xususiyati degan asosiy xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Chomsky, N. (1997). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press.
2. Hutmacher, W. (1996). Key competencies for Europe. In *Report of the Symposium Berne, Switzerland, Council for Cultural Co-operation (CDCC) on Secondary Education for Europe* (pp. 27-30). Strasbourg.
3. Антропова, J.I. (1999). *Совершенствование коммуникативной компетентности учителя на основе творческой рефлексии (в условиях дополнительного образования)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Челябинск.
4. Балаев, А.А. (1996). *Активные методы обучения*. Москва: Профиздат.
5. Божович, Л.И. (1979). *Психологическое развитие школьника и его воспитание*. Москва: Знание.
6. Кабардов, М.К. (1996). Типы языковых и коммуникативных способностей и компетенции. *Вопросы психологии*, 1, 34-49.
7. Ключев, Е.В. (1998). *Речевая коммуникация: Учебное пособие*. Москва: Изд-во «ПРИОР».
8. Крылов, А.А. (1999). *Психология: Учебник*. Москва: Проспект.
9. Лихачев, Б.Т. (1999). Основные категории педагогики. *Педагогика*, 1, 10-19.
10. Маркова, А.К. (1990). *Формирование мотивации учения: Книга для учителя*. Москва: Просвещение.
11. Омарова, Д.А. (2017). *Формирование коммуникативной компетенции старшеклассников в процессе обучения иностранному языку* (Дисс. ... канд. пед. наук). Махачкала.
12. Руденский, Е.В. (1997). *Социальная психология: Курс лекций*. Москва: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ.
13. Руденский, Е.В. (1997). *Социальная психология: Курс лекций*. Москва: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ.
14. *Словарь иностранных слов* (1990). (19-е изд., стереотип). Москва: Русский язык.
15. Смирнов, С.Д. (1995). *Педагогика и психология высшего образования: От деятельности к личности: Учебное пособие*. Москва: Аспект-Пресс.
16. Хершген, Х. (2000). *Маркетинг: основы профессионального успеха: Учебник для вузов* (пер. с нем.). Москва: Инфра-М.
17. Хуторской, А.В. (2002). *Ключевые компетенции и образовательные стандарты* [Электронный ресурс]. Доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО. Центр «Эйдос», 54.